TÜRK KAHRAMANLIK DESTANLARINDA İÇ MÜCÂDELE VE YAKIN AKRABALARI TARAFINDAN İHANETE UĞRAYAN KAHRAMAN

Dr. Mehmet AÇA

Türk kahramanlık destanlarında, bahadırların mitolojik varlıklara, yabancı ulus ve hanlara karşı yürüttükleri dışa dönük mücâdelerinin yanı sıra kendi obası ya da ulusuna zulmeden kendi han ya da beylerine karşı yürüttükleri mücâdeleler de önemli bir yere sahiptir. Tıpkı *Köroğlu* destanında olduğu gibi, başta bazı Altay, Hakas, Tuva, Başkurt, vs. kahramanlık destanlarında, kendileri ve halkları zâlim han ya da beylerin zulmüne maruz kalan ve halkın içinden çıkan bazı bahadırlar, zulmeden oba ya da ulus önde gelenlerine baş kaldırıp kendileri ve ulusları adına intikam almaktadırlar[1].

Bazı kahramanlık destanlarda bahadırların gerek yabancı uluslara mensup olan bahadırlara ve gerekse kendi uluslarının zâlim han ya da beylerine karşı yürüttükleri mücâdeleler sırasında zaman zaman akrabalarının ihanetine uğradıkları da görülmektedir. Tarihî-menkıbevî destanlarda alplar tarafından yürütülen mücâdelelerin daha çok dışa dönük olduğu bilinen bir husustur. Daha çok göçebe bir toplum hayatını yansıtan bu tür destanlarda, cemiyet içi mücâdele ya da çekişmelere çok fazla yer verilmez. Zaman zaman görülen mücâdeleler de bireysel anlamda olmayıp bütün bir ulusu bir bayrak ya da din altında toplamak isteyen tarihî-menkıbevî kahramanın bu dileğine karşı çıkan akraba boylara karşı güç kullanmasından ibarettir. Nitekim, *Oğuz Kağan* destanının Uygurca nüshasında Oğuz, fetihlerine başlamadan önce akraba boy ya da uruklarla da mücâdele etmek durumunda kalmıştır[2]. Burada yürütülen mücâdele bütünüyle bir ülkü çerçevesinde yaşanmakta ve herhangi bir bireysellik içermemektedir. Oğuz, kendi akraba ya da yakın uruk ve kabilelerini egemenliği altına aldıktan sonra artık yabancı uluslar üzerine yürümeye başlar. Destanın Reşideddin nüshasında, yaşanılan iç mücâdele üzerinde daha çok durulmuştur. Destan metninin İslamizasyona uğratıldığı dönemlerdeki müslüman Oğuz gruplarının eski Türk inanışını sürdüren ve kardeşleri tarafından *kâfir* olarak adlandırılan diğer Türk gruplarına karşı yürüttükleri din mücâdelesi, baba ile oğul arasındaki çekişmede çok güzel bir şekilde yansıtılmıştır. Tarihî kaynaklarda Hun imparatorluğunun hakanı olarak adı geçen Motun (Mete)'un babası Tuman'la olan mücâdelesini hatırlatan bu iç çekişmede Oğuz, tıpkı Motun gibi, babasına karşı yürüttüğü mücâdeleyi kazanmaktadır[3]. Oğuz ile Motun'un diğer ortak taraflarından birisi, her ikisinin de babaları tarafından ihanete uğramalarıdır. Motun, barışın teminatı olarak Çin hükümdarının sarayında rehinken babası bu duruma rağmen Çin hakanına karşı savaş açar ve oğlunun hayatını bile bile tehlikeye atar[4]. Oğuz da atalarının dinine ihanet ettiği ve tehlike arz ettiği için babası Kara Han tarafından öldürülmek istenecektir. Reşideddin tarafından kaleme alınan Farsça nüshada iç mücâdelenin Uygurca nüshaya nazaran daha faz-

la yer almasında İslamlaşma, yerleşik hayata geçme ve destanın yeniden yorumlandığı sıradaki Türk grupları arasındaki iç mücâdeleler etkili olmuştur. Yerleşik hayata geçiş ya da geçmeye başlama, cemiyet içi mücâdele ve çelişkilerin halk anlatmalarında çok daha belirgin bir şekilde yansıtılmasına neden olmuştur. 16. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilen *Dede Korkut Kitabı*'ndaki İç Oğuz ile Dış Oğuz ve Oğuz gruplarıyla Peçenekler arasındaki mücâdeleler de yerleşik hayata geçişe bağlı olmakla birlikte başta Oğuz ve Kıpçak grupları olmak üzere Türk grupları arasında tarih boyunca yaşanan mücâdelelere de bağlıdır. Türk grupları arasındaki İslamlaşma, birbirini iterek yurdundan etme ve hâkimiyet kavgaları, elbetteki doğal olarak, başta *Oğuz Kağan* olmak üzere *Dede Korkut Kitabı* gibi eserlerde yansımasını bulacaktı. Buraya kadar yazılan satırlardan da anlaşılacağı üzere, genellikle dışa dönük (Yabancı istilacılarla hanlara yönelik ve fetih amaçlı) mücâdelelerin anlatıldığı destan metinlerinde görülen iç mücâdele, büyük oranda bireysellikten, yani, şahsî çıkarlardan uzaktır. Oğuz'un yaşadığı iç mücâdeleler de tıpkı dışa dönük mücâdelerde olduğu gibi, *Gök Tanrı*'ya olan borcu ödemek ve onun koyduğu düzeninin bozulması anlamına gelen *kaos*'u yok etmek için gerçekleştirilmiştir. Yaşanılan iç mücâdele, dışa dönük mücâdelerde olduğu gibi, idealize edilerek anlatılmıştır ve bu müacedeleler, *Dede Korkut*'taki İç Oğuz-Dış Oğuz mücâdelesi hariç, destan içinde küçük bir yere sahiptir. Daha sonraki dönemlerde, özellikle de yerleşik hayata geçişin daha yoğun bir şekilde görüldüğü dönemlerde teşekkül eden destanlarda cemiyet içi mücâdele daha ayrıntılı bir şekilde işlenmeye başlamıştır. Özellikle de destanların bir sonraki aşaması olarak kabul edilen halk hikâyelerinde bu husus daha belirgin bir hal almıştır. Burada, *alp* tipinin yerini *âşık* tipi almış, dışa dönük mücâdele içe dönmüştür. Halk hikâyelerinde yavaş yavaş toplumdan ziyade birey ve bireyin mücâdelesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bazı araştırıcılar tarafından 11. yüzyılda teşekkül ettiği söylenen Manas destanı da Kırgız toplumunun yerleşik hayata geçmeye başladığı dönemlerde tespit edilmiştir ve bu sebeple de destanda iç mücâdeleyi anlatan sahneler yer almıştır [5].

Kahramanlık destanlarından *Oğuz Kağan*'da gördüğümüz akrabalardan birisinin ihanetine uğrama ve akrabalar arası mücâdele, bütünüyle yüksek ideal-ler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir mücâdele, aynı zamanda Türk toplumunun bir dinden diğer bir dine geçerken göstermiş olduğu dirence bağlıdır. Nitekim, yukarıda da belirttiğimiz gibi, zaten geçmişten beri var ola gelen Türk grupları arasındaki mücâdelelere İslamlaşmadan sonra bir de din adına yapılan savaşlar eklenmiştir. Reşideddin nüshasındaki Oğuz'un babası Kara Han, eski inançları temsil ederken Oğuz'un kendisi de yeni benimsenen inancı temsil etmektedir. Görüldüğü üzere yaşanan ihanet ya da akrabalar arası mücâdele bireysel bir çıkar üzerine kurulmamış, bütünüyle toplumu oluşturan insanlar ve inanılan kutsal değerler adına yaşanmıştır. Burada görülen toplum ve inançlar adına ihanet ya da iç mücâdeleyi, daha sonraki dönemlerde destan kahramanlarının yakın arkadaşlarının ya da aile fertlerinin şahsî çıkarları uğruna yapacakları ihanet takip edecektir. Elbette ki bunun gerçekleşmesi için de destan ya da halk hikâyelerinde birey ve bireyin çıkarlarının ön plana çıkmasını sağlayacak olan yerleşik hayatın ve buna bağlı olarak da toplumsal dejenaras-

yonun bir hayli mesafe katetmesi gerekecektir. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki Bamsı Beyrek'in maiyetinde bulunan yiğitlerden birisinin ihanetine uğraması, tamamen şahsî çıkarları düşünmekten kaynaklanmaktadır. Göçebe hayattan yerleşik hayata, eski inanışlarından İslama geçmekte olan; fakat, her iki hayat tarzının özelliklerini de üzerinde barındıran Oğuz gruplarının destandan halk hikâyesine geçiş dönemi eseri olarak değerlendirilen *Dede Korkut Kitabı*'nda bir yandan yeni coğrafyadaki yabancı topluluklara karşı mücâdele sürdürülürken diğer yandan da yavaş yavaş bireysel anlamda iç mücâdele yaşanmaya başlamıştır. İç Oğuz'la Dış Oğuz'un hakimiyet mücâdelesi ise Türk topluluklarının çok eskiden beri âşina olageldikleri bir sahne olarak eserde varlığını sürdürmüştür. Bamsı Beyrek'in Yalancı Oğlu Yaltacuk'un ihanetine uğraması ve Yaltacuk'un hileye müracaat ederek bir başkasının karısını almaya kalkışması, yukarıda üzerinde durduğumuz diğer iç mücâdelelerde görmediğimiz bireysel çıkarlara ve bu çıkarlar adına en yakın olarak görülen insanı aldatmaya en eski örnektir desek yanılmamış oluruz. Nitekim, Bamsı Beyrek'in Altay, Kazak, Özbek, Tatar, Başkurt gibi diğer Türk boyları arasından derlenip yayımlanan varyantlarında da destan kahramanının en yakın dostunun ihanetine uğradığı görülmektedir[6]. Bamsı Beyrek'te ihanet eden kişinin bizzat ihanete uğrayan kişi tarafından affedildiği görülürken diğer varyantların pek çoğunda ise muhannet kişi affedilmemiş ve destan kahramanı tarafından öldürülmüştür. Bu farklılık da ele aldığımız konu çerçevesinde üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur. Burada kahraman henüz aile fertleri tarafından ihanete uğratılmamış, daha ziyade obadaşı ve en yakın dostu olan bir kimse tarafından aldatılmıştır.

Oğuz Kağan ve *Dede Korkut Kitabı*'ndaki bazı boylardan çok sonraki dönemlerde ortaya çıktıklarını söyleyebileceğimiz ve biraz sonra aşağıda ele alacağımız bazı Türk destanlarında görülen iç çekişme ve ihanete uğrama, Bamsı Beyrek'teki ihanetin bir adım daha ötesine geçerek akrabalar arası, aile içi çekişme ya da ihanete dönüşmektedir. Bamsı Beyrek (Alıp-Manaş, Alpamıs, Alpamış, vs.) en yakın dostu ya da obadaşının ihanetine uğramış; fakat, destan mantığı ya da gelenek karısının kendisine istemeyerek de olsa ihanet etmesine müsaade etmemiştir. Akrabalar arası ya da aile içi anlaşmazlığın yer aldığı destan metinlerinde, destan kahramanının kız kardeşi, annesi, amcası gibi yakın akrabalarının ihanetine uğradığı ve bu sinsî muhannetlerin de çoklukla yardımcı kişiler vasıtasıyla kendisine akrabaları tarafından hazırlanan tuzaklardan kurtulan kahraman tarafından cezalandırılması söz konusudur. Kahraman, zaman zaman düşmanlara karşı giriştiği mücadeleler sırasında karısı, kız kardeşi ya da annesinin düşmanla işbirliğine girmesi gibi bir sürprizle karşılaşmaktadır. Bir yandan düşmanla mücadele ederken diğer taraftan da kendi yakın akrabalarıyla uğraşmak durumunda kalmaktadır. Buradaki ihanet ve çekişmelerin bütünüyle bireysel çıkarlar çerçevesinde geliştiğini bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır.

Yakın akrabalar arası anlaşmazlığın yer aldığı destan örneklerinden ilkini, Türk destancılık geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan Altay Türklerinin destancılık geleneğinden vermek mümkündür. Meşhur Altay kaycısı (destancısı) N. U. Ulagaşev'den derlenen *Kan-Tolo* destanında zengin büyük kardeşlerin kıskançlığı sebebiyle onlar ve

Oçı-Bala arasında anlaşmazlık çıkmaktadır[7]. Yine N. U. Ulagaşev'den derlenen *Aytünüke* destanında, esas kahraman Aytünüke'nin yokluğunda zengin ve cimri Sarı-kaan, ihtiyar kardeşi Kara-kaanın obasını yağmalayarak kendisini esir almaktadır. Aytünüke, bunu öğrenir öğrenmez cimri ve korkak amcasını öldürüp babasıyla adamlarını kurtarır[8]. Bu tür destanlarda akrabalar arası anlaşılmazlık, zengin ve fakir akrabaların ihtilafına dönüşmektedir. Burada, akrabalar arasındaki bu tür ihtilaftan daha çok destan kahramanlarının düşman safına geçerek düşmanla işbirliği yapan akrabaları ve kahramanın onlarla yaptığı mücadelelerin destanlardaki görünümü ele alınacağından bu tür akrabalar arası ihtilaf üzerinde daha fazla durulmayacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Altay destanlarında bahadırın kendisine ihanet eden ve düşman safına geçen akrabalarıyla mücâdelesi motifi, Altay Türkleri arasında çok yaygın olan *Altay-Buuçay* destanında da (Destan, Tuva Türkleri arasında *Alday-Buuçu* adıyla bilinmektedir.) yer almaktadır. Destanda kahramanın ablası ve karısı ihanet ederek düşman safına geçmektedir. Abla ile kadın, kahramanın öldürülmesi için düşmana yardım etmektedirler[9].

Altay destanlarında görülen bahadırların yakın akrabalarının ihanetine uğramaları, Altay destancılık geleneğiyle büyük benzerlikler gösteren Tuva destancılık geleneğinde de ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bahadırların yabancı düşmanların dışında ana, abla ya da eş gibi kendi yakın düşmanları vardır ve onlar, düşman tarafına geçerek bahadıra ihanet etmektedirler. Tuva kahramanlık destanlarından *Kangıvay Mergen*'de, bahadırın eşi Kara-Çuzun, eşi Kangıvay Mergen tarafından mağlup edilen Han-Kuçu'yu derin bir kuyudan kurtarıp onunla kaçmaktadır. Bu olayla ilgili bir tören (toy) hazırlanır. Kadın, bu toy sırasında kocasını içki içirerek sarhoş eder ve Han-Kuçu'nun yardımıyla uçurumdan denize atar. Kadın, daha sonra tüm hayvanları ve eşyaları alıp düşmanın obasına gider. *Han-Huluk, Erge-Kara-Saybın, Ulug-Kara-Moge* gibi destanlarda da kahramanların yakınları olan kadınlar tarafından aldatılması ve ihanete uğraması motifi yer almaktadır[10].

Bir diğer Tuva kahramanlık destanı *Ergen-Kara-Saybın*'da kahramana hem anası hem de ablası karşı gelmektedir. Anası, obada saklanan düşmanın tavsiyesine göre kendisini hasta gösterip oğlunu öldürmek amacıyla ondan mavi öküz kalbi, beyaz deniz köpüğü, yabani deve sütü gibi olağanüstü şeyler ister. Anne, oğluna hastalığının sağalması için gereken ilacın bu nesnelerde bulunduğunu söyler. Fakat, ne kadar zor olursa olsun oğlan anasının istediği şeyleri bulup getirmektedir. Bunun üzerine anası oğlunu çokça içki içirip esriterek öldürür ve kızıyla birlikte düşman obasına kaçar[11].

Aldın-Çaagay ve *Oleeday-Mergey* kahramanlık destanlarından ilkinde abla, ikincisinde anne, düşmana mektup yazmakta ve onların obalarına saldırıp kendilerini eş olarak almalarını istemektedirler. Bahadır, avdan dönünce anası ya da ablası ona arak (rakı) ikram eder. Kahraman kendisini tutamaz ve sunulan arağı içer. Güçsüz kalan kahramanı anası ya da ablasının iş birliği yaptığı düşman çok kolay bir şekilde alt eder. Bahadırı yenen düşmanlar, anayı ya da ablayı bütün hayvanlarla birlikte alıp obalarına dönerler[12].

Yakın akrabalarının yer aldığı destanların çoğunda kahramanlar, bütün ihanet ve aldatmalara rağmen sonuçta güçlü ve kurnaz düşmanlarını yenmektedirler. Bazen öldükleri de görülmekte; fakat, bir han kızı ya da bir zaman faydalarının dokunduğu üç kız kardeşin yardımıyla dirilmekte ve bütün düşmanlarla kendilerini aldatanları öldürmektedirler. Kazak ertegilik eposlarından *Erkemaydar*'da da tıpkı Tuva kahramanlık destanı *Ergen Kara-Saybın*'da olduğu gibi, bahadırın yakın akrabasının ihanetine uğraması ve iş birliği yapılan düşmanla birlikte hareket edilerek öldürülmesi anlatılmaktadır. Burada bahadıra ihanet eden kişi, kahramanın kız kardeşidir. Bir başka uruğun bahadırı olan Uzınsarı'ya âşık olan Naran, sözde hastalanarak ağabeyini üç kez getirilmesi zor olan şeyleri getirtmek için tehlikeli yola salar. Derdinin devasının getireceği şeylerde olduğunu söyleyerek içinde kötülük bulunmayan ağabeyini kandırır. Kızın maksadı, ağabeyinin bu zor ve tehlikeli yolculuklar sırasında ölmesi ve bir başına kalıp Uzınsarı ile birlikte yaşayabilmektir. Kız, ağabeyinden sırasıyla yedi başlı ejderha yüreği, Tağalan'ın ak devesinin sütünü ve tağalan'ın kök şolak börüsünün ödünü getirmesini ister. Kahraman, her üç yolculuğundan da yolda karşılaştığı üç kız kardeşin tavsiyeleri sonucu başarıyla geri döner. İstenilen şeyleri getirirken de uğradığı üç kızın en küçüğü, getirilen şeyleri benzerleriyle değiştirip kendisinde bırakır. Ağabeyinin tehlikeli yolculuklardan sağ olarak döndüğünü gören Naran, sonunda gizli gizli evinde barındırdığı Uzınsarı'dan ağabeyini öldürmesini ister. Uzınsarı, kılıç kesmeyen, ok batmayan bahadırı öldüremeyince Naran, ağabeyini ancak kırk kadının sidiğiyle yıkanan bıçakla öldürmenin mümkün olacağını söyler. Uzınsarı, denileni yapar ve bahadırı öldürerek mal-davarlarla birlikte kızı da alıp obasına geri döner. Öldürülen kahraman, bizzat atının haber vermesiyle daha önce bahadıra kız kardeşinin niyetini bildiren ve akıl veren üç kız kardeş vasıtasıyla tekrar diriltilir. Tekrar dirilen bahadır, üç kızı da kendisine alır ve karılarının intikamını almazsa kendisiyle birlikte olmayacaklarını söylemeleri üzerine Uzınsarı ile Naran'dan öç almak için yola koyulur. Yolda bir kocakarı vasıtasıyla Uzınsarı ile Naran'ın toyunun yapılmakta olduğunu öğrenir ve kendisi tazşa (kel bala), atı da çopurlu küren tay kılığına bürünerek Naran ile Uzınsarı'nın toyuna varırlar. Tıpkı *Dede Korkut Kitabı*'ndaki *Kam Pürenüñ Oğlı Bamsı Beyrek Boyı*'nda[13] olduğu gibi, bahadır, toyda bir kaç kadınla saz eşliğinde atışır. Tazşanın sesini duyan Naran, sesi ağabeyinin sesine benzetir ve onu huzuruna getirtir. Kadın, tazşa kılığındaki bahadıra bir atla çapan hediye eder. Bahadır, daha sonra Uzınsarı'nın maiyetiyle birlikte ok atıp durduğu yere gelir. Burada kendisine verilen yayları çekerken kırar. Bunun üzerine Uzınsarı, kendi yayını verir ve atamazsa onu öldüreceğini söyler. Uzınsarı'nın yayı da kırıldıktan sonra bu sefer bahadırın kendi yayını getirirler. Tazşa, yamanlaşan yayı kısrak derisine sarıp üç gün bekletir. Yay eski halini alınca atar ve attığı bir okla beş yüz kişi ölür. Bunu gören Uzınsarı kaçar; fakat, ardından yeten bahadır, üç gün boyunca savaştıktan sonra onu öldürür. Bahadır, Uzınsarı'nın obasını, halkını talan ettikten sonra da kız kardeşini atının kuyruğunu bağlayıp parçalar. Erkemaydar, intikamını aldıktan sonra üç karısıyla bir araya gelerek murat alıp murat verir[14].

İç mücâdeleyi ve yakın akrabalarının ihanetine uğrayan bahadırların hi-

kâyesini anlatan kahramanlık destanlarına, diğer bazı Türk boylarından da örnekler vermek mümkündür. Fakat, yukarıda sıralanan bir kaç örneğin Türk toplumunun geçirmiş olduğu sosyal değişimin destanlardaki yansımasını ortaya koymak için yeterli olacağı kanaatindeyiz. Motun (Mete) ve Oğuz Kağan'da görülen ve üzerinde çok fazla durulmayan iç mücâdele arasındaki farklılık, metinlerde bütün açıklığıyla ortadadır. Başlangıçta toplum ve yüksek idealler adına geçici bir iç çekişme yaşanırken daha sonraki dönemlerde sosyal hayatın, yaşam tarzının, üretim ve tüketim tarzlarının değişmesi sebebiyle zaman zaman bireysel çıkarlar adına yapılan ve çok rahat bir şekilde ihanet boyutuna varan çekişmeler yaşanır olmuştur.

NOTLAR

1 Altay kahramanlık destanlarının konuları, İ.V. Puhov tarafından şu şekilde sınıflandırılmaktadır:
a. Kahramanın canavarlarla mücâdelesi, b. Kahramanın yer altı dünyasının hakimi Erlik'le mücâdelesi, c. Kahramanın dünürlüğü ve düğünü, ç. Kahramanın yabancı hanların işgallerine karşı yürüttüğü mücâdelesi, d. Kahramanın sömürücü-zulmedici kötü hanlarla mücâdelesi (*İ. V. Puhov, Altayskiy Narodny Geroiçeskiy Epos,* **Maaday kara, Altayskiy Geroiçeskiy Epos, Maskva** 1973, 30.) Bir diğer Türk grubu olan Tuva Türklerinin kahramanlık destanlarının konuları da L. V. Grebiyev tarafından gruplandırılmıştır:
a. Kahramanın sadece eş (gelin) aramak için yaptığı mücâdeleler, b. Kahramanın eş (gelin) aramakla birlikte hanlarla yaptığı mücâdeleler (Burada hanlar genellikle mitik güçlere sahiptir), c. Kahramanın, hanlara ya da diğer yabancı istilacılara karşı yürüttüğü mücâdele (L. V. Grebiev, Tuvinskiy Geroiçeskiy Epos, Moskva 1960 ve oradan S. M. Baysklan, Poetika Tuvinskogo Geroiçeskogo Eposa, Kızıl 1987, 7.) Başkurt destanları arasında da bahadırların zaman zaman oba halkına ve ailesine zulmeden zâlim han ya da beylere karşı mücâdele ettikleri görülmektedir. *Ural Batır*'ın bir devamı olan *Akbuzat* destanında bahadır Hevben, oba halkına ve kendi âilesine zulmeden hanla mücâdele etmekte ve halkıyla âilesinin intikamını almaktadır (Başkurt Halık İcatı-Epos, 1. c., Öfö 1972, 145-186.).

2 W. Bang-R. Rahmeti Arat, Uygurca Oğuz Kağan Destanı, İstanbul 1936.

3 A. Zeki Velidi Togan, Oğuz Destanı-Reşidedin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili, 2. b., İstanbul 1982, 19-20.

4 Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, 3. b., İstanbul 1988, 95; Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, 1. c., Ankara 1989, 8-10.

5 Öcal Oğuz, *Destandan Hikâyeye, Bozkır Medeniyetinden Yerleşik Medeniyete Geçiş Açısından Manas,* **Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni,** Ankara 1995, 177-182.

6 Bu hususta bk: Metin Ergun, **Altay Kahramanlık Destanı Alıp Manaş,** Konya 1997 (2. b., Ankara 1998.).

7 N. U. Ulagaşev, Altay-Buuçay, Novosibirsk 1941, 289-324. Metnin daha sonraki bir neşri için bk: Altay Baatırlar, 9. c., Gorno-Altaysk 1977, 5-69.

8 N. U. Ulagaşev, Malçı-Mergen, Oyrot-Tuna 1945, 85-118. Metnin daha sonraki bazı neşirleri için bk: Altay baatırlar, 2. c., Gorno-Altaysk 1959, 216-241; N. U. Ulagaşev, Alıp-Manaş, Altay Kay Çörçöktör, 1. c., Gorno-Altaysk 1985, 217-245.

9 Ulagaşev, Altay-Buuçay, Novosibirsk 1941. Metnin diğer bazı neşirleri için bk: Altay Baatırlar, 2. c., 5-27; Ulagaşev, Alıp-Manaş, Altay Kay Çörçöktör, 1. c., 52-77.

10 Baysklan, 11.

11 Baysklan, ay.

12 Baysklan, ay.

13 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı I, 4. b., Ankara 1997, 116-153.

14 Kazak Halık Âdebiyeti-Ertegiler, 4. c., Almatı 1989, 83-89.